

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Kūdikio akys ir filosofo galva...

2012-05-25

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Atminti

DATA: 2012-05

Kūdikio akys ir filosofo galva...

Rašytojas Nacionalinės premijos (ir kitų literatūros premijų) laureatas JONAS MIKELINSKAS šį pavasarį atšventė savo 90-metį. Daugelio romanų ir novelių rinkinių autorius pastaraisiais metais, regis, labiau reiškiasi kaip aštrios publicistinės plunksnos meistras. Tad, rašytojui maloniai sutikus atsakyti į „Literatūros ir meno“ klausimus, labiau šia – visuomenine-istorine linkme ir kreipėme pokalbį...

Sveikiname Jus su gražia sukaktimi, kurią pažymite kupinas kūrybinių jėgų. Gal mėginkime peržvelgti Jūsų ilgą, turiningą gyvenimą nuo jaunų dienų...

Ačiū už sveikinimą, nors man sukaktis nėra tokia jau maloni, kaip galbūt kai kam atrodo. Ir ne vien dėl to, kad primena finišą, kuris niekam ir niekada neatneša pergalės, o tik skaudų pralaimėjimą, bet ypač todėl, kad toje senatvėje amžinai pritrūksta laiko užbaigti tai, ką jau pradėjai, ir pradėti tai, ką pats sau pažadėjai. Kūrybinių jėgų kol kas lyg ir užtektų, bet ir jas laiko stoka suriečia į ožio ragą.

O mano ilgam turiningam gyvenimui labiausiai tiktų, regis, italų rašytojo Aleksandro Mandzonio šūktelėjimas: „Kas yra žmogaus gyvenimas, jei ne ilga eilė perlų, suvertų ant ilgo, pilko melancholiško siūlo“.

Bene būdingiausias to mano gyvenimo bruožas – netikrumas, kuris prasidėjo pirmomis studijų Vilniaus universitete dienomis (įstojau 1947-aisiais), skubant su dar mažai pažįstamu draugu, tokiu pačiu *fuksu*, kaip ir aš, Lvovo gatve. Staiga prie mudviejų sustojo amerikietiškas „viliukas“, kažkas trinktelėjo, aiktelėjo ar stuktelėjo, ir aš... pasijutau gatvėje vienas. Kai atsipeikėjau, ilgai neabejojau, kieno ranka čia suveikė... Kokios galėjo būti mano studijos, kai draugui dingus ir nebeatsiradus, kiekviena mano diena universitete galėjo būti paskutinė. Tam buvo rimta priežastis – juk stodamas nuslėpiau, kad beveik vienerius metus praleidau Vokietijoje su kastuvu ir šautuvu rankoje... Sėdėdamas auditorijoje daugiau galvojau ne apie mokslą, o apie mišką, kur ne vienas mano draugas kūrė sau ateitį ir Tėvynei laisvę su ginklu rankose. Apsispręsti

studijų naudai padėjo ne anglų filosofo Bertrando Russello nuostata *Better red than dead*, bet gero bičiulio, garsaus Lietuvos partizano Broniaus Krivicko nuomonė: šiuo metu, kai nėra vilties laimėti, jei gali išlikti gyvas niekam nekenkdamas, išlik - Tėvynei reikia ne lavonų, bet gyvų žmonių.

Savo mokslus pradėjote dar „prie Smetonos“...

Manau, sėkmingai užbaigti studijas universitete padėjo ir gražūs prisiminimai iš ankstesnių mokslo dienų. Ypač iš Saločių, kur mokiausi penktame ir šeštame skyriuose, kur pagarsėjau kaip geriausias mokinys, puikus dailininkas ir sportininkas, net išmokęs miestelio šikindriskius pasigaminti kojūkus ir jais stypčioti per balas ir purvynus. Tačiau 1937 m., įstojęs į Pasvalio gimnaziją, nuo pat pirmųjų dienų pagarsėjau ne kuo kitu, bet kaip „tėtė“. Mat buvau peraugęs, „persenęs“, o tokiam mokyti tarp normalių vaikų teko leidimo laukti iš paties Kauno. O kol laukiau, daugiau klaidžiojau po miestą ir jo apylinkes, negu sėdėjau klasėje. „Tėtės“ vardą gavau ir dėl to, kad iš visų baltų vasariškai uniformuotų gimnazistų išsiskyriau juoda namie austa milelio apranga. Kai to leidimo mokyti pagaliau sulaukiau, buvau jau gerokai moksle nuo kitų atsilikęs. Besivydamas ne kuo tepagarsėsi. Nepagarsėjau ir kaip ateitininkas, juo tapęs tais pačiais mokslo metais, nors ši Bažnyčios proteguojama organizacija buvo uždrausta ir persekiojama. Tuo ypač pasižymėjo skautai. Aš Pasvalio gimnazijoje pagarsėjau kaip dailininkas ir kaip pirmasis iš gimnazistų išvykęs į Darbo tarnybą Vokietijoje (*Reichsarbeitsdienst*).

Iš mokymosi gimnazijoje dienų ypač gerai prisimenu Kariuomenės ir visuomenės susiartinimo šventę, kai visa mūsų klasė pirkdavo Lietuvos kariuomenei šautuvą, ir 1938 m. Lenkijos ultimatumą Lietuvai dėl diplomatinių santykių užmezgimo, kai daugelis suaugusių gimnazistų vieni kitų klausinėjo, kur čia galima užsiregistruoti, kad būtų pasiūsti į frontą kovai su lenkais.

O kaip Jūsų atmintyje užsifiksavę 1940-ųjų įvykiai - ar būta „darbo liaudies“ džiūgavimo, mūsų intelektualams ir menininkams parvežus „Stalino saulę“?

1940 metų sovietų okupacija man ir daugeliui kitų buvo antrasis nusivylimas Smetonos valdžia, kuri nepakėlė tautos į kovą su okupantu. Juo labiau, kad turėjom gerai apginkluotą kariuomenę ir išgarsintą jos vadą Stasį Raštikį. Todėl ir parvežta iš Maskvos Stalino „Saulė“ nenudegino taip, kaip turėjo nudeginti. O kalbant apie mūsų intelektualus, kurie parvežė Stalino saulę, būtina žinoti, kad ją vežė ne tik Petras Cvirka, Liudas Gira, Kostas Korsakas, Antanas Venclova, Salomėja Nėris... bet ir tokios pasaulio garsenybės kaip Theodoras Dreiseris, Maksimas Gorkis, Romainas Rollandas, Ernestas Hemingway'us, Bernardas Shaw, Heinrichas ir Thomas Mannai, Paulis Eluard'as ir daugelis kitų.

Be to, neprošal žinoti, kad tarpukario Lietuvoje kone kiekviename kioske galėjai nusipirkti sovietines „Izvestijas“, kad teisybę apie Sovietų Sąjungą lietuvis sužinodavo tik iš katalikiškos spaudos (oficialioji spauda Sovietų Sąjungai buvo gana palanki), kad „Lietuvos ūkininkas“ ir „Lietuvos žinios“ rašė, kaip laimingai gyvena Rusijos kolchoznikai. Nors smetoninė valdžia Lietuvą orientavo į Prancūziją ir Angliją, bet Sovietų Sąjungos įtaka čia buvo nemaža. Be to, ji buvo savotiškas, tegul ir iliuzinis garantas nuo pagrindinio Lietuvos priešo - „ponų Lenkijos“ - ir nuo

nacionalsocialistinės Vokietijos. Visa tai okupantams buvo į naudą.

Kai sovietų tankai sugarmėjo į Pasvalį, aš buvau toli kaime, savo akimis to nemačiau. Bet visi plačiai kalbėjo, kad ne vienas sutiko okupantą su gėlėmis, uravimais bei valiavimais. Mano namiškiai, ypač tėvas, kuris visą savo jaunystę ir sveikatą atidavė tarnaudamas svetimiams, kad galėtų įsigyti nuosavos žemės gabalą, okupaciją išgyveno labai skaudžiai ir be laiko mirė. Aš pats, mano broliai ir dar maža sesuo daugiau viskuo domėjomės, kažko laukėme, negu gedėjome. Juo labiau, kad visokių naujienų ir neįprastų dalykų netrūko. Daug ką stebino ir net erzino buvusių draugų žydu aktyvumas. Kai kurie iš jų dėl menko nieko nesivaržydavo tave pavadinti „smetonininku“ ar „fašistu“. Nedavė ramybės ir „agitka“ stoti į komjaunimą. Bet norinčių tapti komjaunuoliais mūsų klasėje ilgą laiką neatsirado nė vieno. Iš naujų mokytojų vienas populiariausių buvo advokatas Kiršonas, kuris turėjo nedaug pamokų, dėstė visuomeninius mokslus, bet pasakydavo daug tiesos apie naująją santvarką.

Kaip Jūs, rašytojas ir, matyt, ne menkesnis skaitytojas, vertinate tokius mūsų talentus kaip Salomėja Nėris ar Kostas Kubilinskas? Ar kūryba sau, o asmeninis bei visuomeninis kūrėjų gyvenimas – sau?..

Salomėją Nėrį visada stengiausi daugiau pateisinti negu kaltinti. Juk viską ji darė ne dėl karjeros, o meilės ir teisybės ieškodama. Be to, reikia manyti, jai darė įtaką ir minėtų pasaulio intelektualų liaupsės, skirtos Sovietų Sąjungai. Tasai polinkis ją pateisinti dar labiau sustiprėjo, išklausius ne vieną jos eilėraščių, [radijo] „Vidurnakčio poezijoje“ skaitomą aktorės Rūtos Staliliūnaitės. Tačiau, kai bandžiau Salomėją Nėrį pateisinti 2001 metų rudenį Čikagoje susitikime su Amerikos lietuviais, supras tas nebuvau.

1982 m. Jonas Mikelinskas (dešinėje) su Vytautu Kubiliumi
Nuotrauka iš asmeninio J. Mikelinsko archyvo

Daug sunkiau pateisinti Kostą Kubilinską, kuris gelbėdamas savo gyvybę bei talentą, žudė niekuo jam nenusikaltusį žmogų – ir dar kovotoją už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę; jis vadovavosi ne tėvynės meile, o savausaugos instinktu..

Taigi Jums teko ir Vokietijoje pabuvoti...

Teko, bet tik ne visus metus. Tai buvo darbo ir karinio apmokymo tarnyba. Iš pradžių apsistojome Rytrūsiuose, o paskui Riugeno saloje – netoli Danijos. Daugiausiai dirbome prie kopų sutvirtinimo, aerodromo praplėtimo bei sutvarkymo, o rudenį

padėjome ūkininkams sudoroti derlių. Išvykau į Vokietiją, norėdamas užsitikrinti teisę baigti gimnaziją ir įstoti į aukštąją mokyklą, 1942 m. balandžio 4 dieną, o grįžau į Lietuvą 1943 metų vasario mėnesį. Tais pačiais metais vėl įstojau į Pasvalio gimnaziją ir ją baigiau 1944 m. pavasarį.

Dabar, praėjus tiek metų, galiu nenusikalsdamas jokiai tiesai sakyti, kad tai buvo ne Darbo, o tikra Vyriškumo mokykla. Ir ne tik dėl to, kad išmokom darbuotis su kastuvu ir šautuvu, bet ir todėl, kad užsigrūdinom kūnu ir dvasia per karines pratybas, manevrus, sportą, žygius pilna apranga po 20 ir net 40 km. Mes, lietuviai, ten nepatyrėme nei diskriminacijos, nei rasizmo, nei neteisybių. Už snaiperišką šaudymą šaudykloje net buvau gavęs dešimt dienų atostogų.

Todėl iki šiol niekaip netelpa galvoje mintis, kaip ir kodėl ši kultūringa nacija galėjo taip nežmoniškai elgtis su žydais.

Ar sovietiniais metais jautėte būtinybę prisitaikyti, veidmainiauti, eiti į kompromisus su sąžine?

Tos būtinybės prisitaikyti, veidmainiauti, eiti į kompromisus su sąžine negalėjau nejausti. Juk nesakysi „velniop Staliną“, kai visi jo garbei ploja ir net atsistoja. Demonstruoti savo tikruosius jausmus būtų buvusi savižudybė. Kitas reikalas – žinoti tų kompromisų su sąžine ribą. Kai peržengsi tą ribą, kai tik nuo tavęs priklauso tavo artimo tremtis arba mirtis, būsi ne kas kitas, o tik bailys ir niekšas. Kompromisų su sąžine mano gyvenime buvo, bet ne norint pakenkti kitam arba siekiant tokiu būdu visam laikui prisijaukinti sąžinę. O konkrečiai galiu pasigirti bent tuo, kad niekada neparašiau Dievas mažąja raide.

Vis dėlto kaip rašytojas, regis, nebuvote labai skriaudžiamas – ir knygos (romanai, novelės) leidžiamos, ir apdovanojimų sulaukėte...

Nebuvau skriaudžiamas tol, kol sovietinė valdžia tikėjo, kad galės mane prisijaukinti. Kai to nepavyko padaryti, pirmas rimtesnis smūgis buvo smogtas 1978 metais, vos išėjus romanui „Už horizonto – laisvė“. Tada Rašytojų eilinio plenumo metu poetas, romanistas ir neaiškių darbų specialistas Sirijos Gira pareiškė, kad Jonas Mikelinskas parašė fašistinį romaną. O kai išėjo apysaka „Trys dienos ir trys naktys“ („Pergalės“ žurnale), kur aš pirmas lietuvių beletristikoje herojaus lūpomis iškėliau būtinybę „Audiatur et altera pars“, netekau darbo Rašytojų sąjungoje. Mano reikalai vėl pakrypo į geresnę pusę tik po vienos lietuvių literatūros dekados Maskvoje, kai garsus rusų rašytojas Nikolajus Tichonovas išgyrė mano apysaką „Anonimas“, išverstą Belos Zaleskajos ir publikuotą žurnale „Družba narodov“. O valstybinę premiją už romaną „Kur lygūs laukai“ gavau tik Sovietų Sąjungoje atėjęs į valdžią Gorbačioviui ir prasidėjus „perestroikai“.

Ypač man buvo malonu, kad sulaukė pripažinimo ir mano publicistika, kuri kėlė opius, daugeliu atžvilgiu net ir poleminius klausimus.

Kaip apibendrintumėte savo grožinę kūrybą – kurios temos labiausiai „skaudėjo“, kokios knygos išliko brangiausios?..

Brangiausios man knygos yra tos, kurias sunkiausia buvo išleisti: „Juodųjų eglių šalis“,

„Už horizonto – laisvė“, „Kur lygūs laukai“ ir kažkur dingusi „Mes dar sugrižom vakare, arba Kapas be paminklo“.

Iki šiol mane persekioja ir skaudina mintis, kad nesuspėjau ir tikriausiai jau niekad nesuspėsiu parašyti to rūščios ir tragiškos tikrovės padiktuoto romano, kurio kažkur matytas ar susapnuotas vaizdas neišeina nei iš akių, nei atminties – miestelio N aikštėje sustoja didžiulis amerikoniškas sunkvežimis, ir iš jo vienas po kito it varlės pavasari iššoka būrys kareivių su automatais ant krūtinių, su amerikoniškais „tankais“ (batais) ant kojų, sustoja prie suguldytų prie šventoriaus sudarkytų pusnuogių partizanų ir ima užkandžiauti iš amerikoniškų skardinių su *svinnaja tušonka*, linksmai persimesdami negudriais juokeliais. Argi tai ne tos liūdnos tikrovės simbolis?

Apie tai pagalvojus ir kai ką prisiminus, pasidaro nesmagu, kad tiek metų atidaviau apmąstymui to holokausto, kuris, anot rabino Arnoldo Jacobo Wolfo, „pardavinėjamas“.

Regis, Nepriklausomybės metas Jums taip pat neleidžia nurimti, ragina atsiliepti, kritikuoti, polemizuoti...

Negaliu stovėti po medžiu, kai matau, kad reikalinga tavo pagalba žodžiu ar veiksniu. Turiu parašęs ir išleidęs penkias publicistikos, eseistikos knygas: „Kelionė į Delfus“ (1994), „Ave, Libertas“ (2001), „Žmogus ir jo legenda“ (2002), „Kodėl yra taip, kaip yra“ (2004) ir penktoji – „Niurnbergo šešėlyje“. Mano publicistika ir eseistika apdovanota Nacionaline, Vaižganto ir Kultūros ministerijos premijomis.

Publicistikoje aš itin daug dėmesio skiriu polemikai su istorikais ir politologais, kurie rašydami apie mūsų dabartines bėdas ir negeroves, jų niekada nesieja su Niurnbergo procesu, kurio metu nepasmerkus sovietinio komunizmo, nebuvo pakirstos šaknys ir buvusiai sovietinei nomenklatūrai. Tokiu būdu sudarytos jai sąlygos prisitaikyti ir tapti finansine oligarchija ir vėl vaidinti svarbų, kartais lemiamą vaidmenį valstybės gyvenime.

Prieš daugelį metų esu parašęs: „Tikras rašytojas yra kūdikio akys ir filosofo galva...“ Dabar, kai tos mano akys gerokai aptingo (skaitau tik per lupą), jas gerokai užgožia filosofo galva, kuri, mano laimei ar nelaimi, vis atkakliau gviešiasi kai kuriuos faktus ir reiškinius sugrūsti į tam tikrą schemą ar sistemą, pavyzdžiui, Niurnbergo sindromą. Gaila, mūsų spauda dažniausiai pripažįsta tik tai, kas visuomeniniame-politiniame gyvenime yra jau oficialiai aprobuota.

Ar domitės literatūriniu ir bendrai kultūriniu Lietuvos gyvenimu? Ar domina jaunesnieji kūrėjai, naujos tendencijos literatūroje ir kituose menuose?

Pagal galimybes ir aplinkybes domiuosi, nors neretai tenka nusivilti mūsų literatūrinio ir kultūrinio gyvenimo vienpusiškumu – jame vis labiau išryškėja pataikavimas masiniam skoniui. Be to, norėtusi, kad ir valdžia literatūrai ir kultūrai skirtų didesnę dėmesį.

Vilnius, 2012 05 16-17

